

Michel Krielaars

Literair advies aan enkele partijleiders

Depedante ex-burgemeester, de formele jurist, de dandy met bravoure, de zichzelf overschreuwende straatjongen, de mannenbroeder, de voormalige dissident. Je herkent ze meteen in de aanhef van de adviserende brieven die ze in hun hoedanigheid van fractievoorzitter op 20 maart jl. aan verkenner Edith Schippers schreven. Wat hun toon betreft deden ze me aanvankelijk denken aan Godfried Bomans' *Kopstukken* uit 1947, alsof er sinds dat jaar in de Nederlandse politiek niet zo veel is veranderd.

Maar naarmate ik me verder verbaasde over de toon en de formulering van sommige brieven (Jesse Klaver: 'Beste Edith, ik wil je in deze brief de overwegingen van mijn fractie geven voor de route naar een nieuw kabinet.' Thierry Baudet: 'Geacht mevrouw Schippers. Naar aanleiding van de verkiezingsuitslag van 15 maart jl. gaat hierbij het advies van Forum voor Democratie (FVD) inzake de kabinetsformatie.') besloot ik in mijn boekenkast te duiken en wat literaire adviezen aan de fractieleiders te geven. Dankzij Joop den Uyl, een Ter Braak- en Du Perron-adept en poëziefielhebber, weten we tenslotte dat literatuur politici verheven inzicht kan bieden.

Voor de excentriek latijnist Baudet, die het onlangs nog had over een 'homeopathische verdunning' van de westerse cultuur, kwam ik dan ook al snel uit bij Louis-Ferdinand Céline's *Reis naar het einde van de nacht* en dan vooral bij de uitspraak van Bardamu, die de lofzang van zijn vriend Ganate op het 'mooie Franse ras' beantwoordt met: 'Het ras, of wat jij ervoor aanziet, is niets anders dan een groot samenraapstel van gesochte knapen zoals ik, met traanogen, onder de vlooien en verkleumd, die uit alle streken van de wereld hier verzeld zijn geraakt, verslagen en opgejaagd door honger, pest, zweren en kou.' Het zou zo op de Nederlandse natiestaat, met al die katholieke vluchtelingen uit Noordrijn-Westfalen en Franse hugenoten, van toepassing kunnen zijn.

Voor de idealistische Jesse Klaver viel mijn oog op Nescio's *Titaantjes*

Voor Jesse Klaver, die zijn idealisme in een centrum-rechts kabinet hoopt te realiseren, viel mijn oog op Nescio's *Titaantjes*. Want het zal me niets verbazen als 'Jessias' over een paar jaar moet toegeven: 'Jongens waren we, maar aardige jongens. Al zeg ik 't zelf. We zijn nu veel wijzer, stakker wijz zijn we, behalve Bavink, die mal geworden is. Wat hebben we allemaal niet willen opknappen. We zouden hun wel eens laten zien hoe 't moest.'

En u moet het me maar vergeven dat ik bij 'Kopstuk' Sybrand van Haersma Buma ineens aan Nescio's *Dichtertje* moest denken: 'Maar in dit netje, onschadelijk jonge burgerheertje leefde nog iets, dat geen heertje was, maar een mensch, die niet zoo maar dood wou gaan, die zichzelf een toren wou oprichten tot de blauwe lucht, om te staan in de eeuwigheid.' Want waar komt anders dat verlangen naar de burgerlijke waarden van de jaren vijftig vandaan?

Van Geert Wilders verwacht u misschien dat ik hem associeer met Vladimir Lenin, die in het revolutiejaar 1917 zei: 'Maar op het ogenblik mag je niemand over het hoofd strelen - je hand zou afgebeten kunnen worden. Slaan moet je ze op hun hoofden, onbarmhartig slaan.' En toch zou dat hem geen recht doen. Eerder is de *Buckel*(bochel)-strofe van Bertolt Brecht op deze nostalgicus van toepassing: '*Und haut man euch den Buckel an! So hat es nicht gleich satt! Ach, dass was man verlieren kann! Beweist das man was hat!*'

ANTROPOCEEN Dankzij de mens is er op de hele aarde een levensgevaarlijke toestand ingetreden: het antropoceen. Tijd om, volgens de nieuwe Denker des Vaderlands, René ten Bos, te 'ecologiseren', en radicaal anders te gaan denken.

Door onze medewerker **Atte Jongstra**

Beelden van **Vivian Ammerlaan**, uit de serie geëcosioneerde landschappen van haar project 'Waanplekken', waarin zij het sublieme probeert te verbeelden.

Een cascade aan catastrofes

Filosoof René ten Bos, begin deze maand uitverkoren als Denker des Vaderlands, heeft zich gaande de jaren ontwikkeld tot 'geofilosoof', vanuit de overtuiging dat de plek, het landschap waarin men opgroeit, grote invloed heeft op je denken. Is men bijvoorbeeld aan de zee kust geboren, zo beoogde hij in zijn imposante boek *Water. Een geofilosofische geschiedenis* (2014), dan is je blik op de wereld beweeglijker, meer fluïde. Gevoel voor het steeds nabije water met al haar steeds veranderende verschijningsvormen, biedt inleving bij chaos en onoverzichtelijkheid - een hoogst aanbevelenswaardige eigenschap.

De grote kwaal van de mensheid is de illusie 'eigenaar' te kunnen zijn van onze wereld. Denk aan onnozele voorbeelden als 'Nederland is weer van ons!' of 'America First!'. In werkelijkheid maken we deel uit van een ecologisch systeem, een bestaanssamenhang (mens, dier, plant, etcetera) die te duister is om met het zaklantaarntje van onze wetenschap te doorschouwen.

Ons 'eigenaarschap' is intussen zo machtig geworden dat we spreken van antropoceen, een ecologische term waar veel discussie over is. De mens is immers een oppervlakte-verschijnsel in de diepteschiedenis van de aarde. Zien we die historie als Eiffeltoren, dan vertegenwoordigt het bestaan van onze soort een verschuif op de uiterste spits. De geoloog zou er een microscoop bij moeten nemen om er iets van waar te nemen. Tegelijkertijd hebben we met zijn allen een 'cascade aan catastrofes' over ons en de

wereld teweeg gebracht, aanstaande ecologische rampen, die het leven op het aardoppervlak ingrijpend gaan wijzigen.

Een dramatische, nieuwe toestand. Hoe moeten we ons daarin bewegen? Dit vraagt René ten Bos (1959) zich af in zijn recente, meeslepende boek *Dwalen in het antropoceen*. Dus toch maar die term 'antropoceen'?

Ten Bos dwaalt om te beginnen door de terminologie rondom de naamgeving van het tijdperk waarin de aarde nu verkeert, vanuit de gedachte dat ook naamgeving een vorm van inlijving is. 'Geef iets een naam, en het is van ons.' Tegelijk is het een vorm van bezwering: het heeft een naam, we weten het te benoemen, inkadering, ergo: veiligheid.

Ten Bos komt in zijn fascinerende zwerftocht door het terminologische hakhout tot een andere conclusie: 'antropoceen' is een onveilige verbale 'zone', er is gids noch routekaart, je komt er niet uit, je verdwaalt. Voorlopig dan maar 'antropoceen'. Want er is dankzij de mens wel degelijk een nieuwe, aardklootomvattende situatie ingetreden.

Het blijft in *Dwalen in het antropoceen* niet bij terminologie. Ten Bos gaat ervan uit dat we binnen afzienbare tijd - en waarschijnlijk is het al zo ver - verzeilen in een antropos-vijandige wereld. Door eigen toedoen, maar dat maakt het niet minder werkelijk. Hoe groot de waterval aan catastrofes zal worden weten we niet, maar de omvang lijkt enorm en een weg naar buiten ontbreekt. We gaan er in verkeren. Sommigen denken dat de schade beperkt kan worden door middel van *geo-engineering*, maar ecosystemen laten zich

niet herstellen door menselijk toedoen. Plak er een pleister op - onder de pleister woedt de gewonde wereld voort.

Ingrijpend ander gedrag

'Oef, wat een somberman!' 'Nu ja, het zal mijn tijd wel duren...'

Ten Bos probeert ons wakker te schudden. Het is somber, en de tijd is op: de 'zone' is al daar. We moeten naar een ingrijpend ander gedrag, een andere houding. Te beginnen bij radicaal anders denken. 'Tegendenker' René ten Bos is verre van een boeteprediker die de waarheid in pacht heeft. Hij is zoeker, geen vinder. Net als in *Water* reist hij in *Dwalen in het antropoceen* door de geschiedenis van de filosofie, en is bescheiden genoeg om uitgebreid de schouders te tonen waarop hij staat.

De Fransman Michel Serres, auteur van onder meer *Le contrat naturel* (1990), wordt uitgebreid aangehaald als voorloper van het antropoceen-debat. Uit het werk van diens landgenoot Maurice Blanchot pikt Ten Bos diens opvatting van het woord *désastre* (zowel 'ramp' als 'wegvallen van de leid-ster'), tot en met Plato komt aan het woord. Laatstgenoemde werd in *Water* ten tonele gevoerd als niet-fluïde landrot, in dit boek springt hij tevoorschijn als voorbeeld van een rudimentair milieubewustzijn.

René ten Bos is een eclecticus. Hij plukt wat hij kan gebruiken op zijn eigen dwaalwegen. Naamgeving en etymologie spelen daar een belangrijke rol bij. Zo spoelt ook de woordtsunami-filosoof Peter Sloterdijk in *Dwalen in het antropoceen* voorbij. Ten Bos is echter een ideale

leraar, zonder een zweem van schoolmeesterachtigheid. Duidelijk, zeer leesbaar, geestig en overal heider, al propageert hij een reisroute door de 'zone' die allerminst de trekken vertoont van de rechte weg.

Ik gebruikte enkele keren het woord 'zone'. Dit is een belangrijk begrip bij Ten Bos. In een van de sympathieke autobiografische passages in *Dwalen in het antropoceen* lezen we over zijn kennismaking met de film *Stalker* (1979) van Andrej Tarkovski. Drie mensen (professor, schrijver en de titelpersoon) worden te voet een verboden 'zone' ingestuurd. Geen van de drie weet er de weg. 'Het lijkt om een gebied te gaan dat autonoom handelt, denkt en leeft en dat tegelijkertijd steeds reageert op wie je bent en op alles wat je doet.' Het wandelgebied bestaat uit schuimlandschappen, industriële ruïnes, staalplaten. Overal sijpelt en druppelt water, de plantengroei is overdadig. Dat *Stalker*-René ten Bos aanspreekt is geen wonder: hij struinde als kind met zijn vader nabij Hengelo vaak in een vergelijkbaar Verboden Toegang-gebied. Voor hem is de gelijk terrein een beeld voor het antropoceen, een permanente 'zone', waarin de mens slechts kan rondlopen, waar alles in alles is, en de mens deel uitmaakt van een voortdurend vervloeiende omgeving. Men is geen 'eigenaar', men kiest noch bepaalt. Met de *flow* meebevegen, iets anders zit er niet op. De mens als fluim in een zee van spug en kots, om een Ten Bos-beeld uit *Water* te variëren.

Dit is geen ecologisch denken meer, zal men zeggen. Dit is je reinste doemdenken. Duister is het zeker. Maar geen eco-

logie? Niet voor niets vinden we in *Dwalen in het antropoceen* aandacht voor de Engelse filosoof Timothy Morton (1968). Onontkoombaar in antropoceen-verband volgens Ten Bos, omdat deze laat zien dat de hedendaagse, zonnige milieu-ideologie een illusie is. Het 'ware' ecologisch denken betekent negatisme, ironie, lelijkheid en verschrikking. Kunnen we zo denken, zijn we daar wel toe in staat?

Nou of. Negatisme en ironie zijn menselijke eigenschappen, evenals een zekere *catastrofile* - denk aan rampotisme. Kijken naar een brand, de tv aan als er over een buitenlandse aardbeving, tsunami of *sinkhole* wordt bericht. Huiven, lekker. Maar niet zonder schuldgevoel. Want vervolgens trekken we de portemonnee, om het schuldgevoel over dat 'lekker' af te kopen.

'Wolk'

Uitgebreid staat René ten Bos in *Dwalen in het antropoceen* stil bij het (water)verschijnsel dat we 'wolk' noemen. Niet de wolk als object van liefde zoals men dat op de inmenemende site www.cloudappreciationsociety.org koestert, maar als 'wolk van betekenissen', met rafelranden, zonder kern, voortdurend in beweging. De term 'antropoceen' is zo'n wolk, die werkelijkheid waar die term voor staat is net zo wolkachtig. Vaag? Het is niet anders. Er valt niet op te koersen zoals men dat op een ster kan doen, de *désastre* is een onontkoombare werkelijkheid. Aangenaam is dat René ten Bos - nogmaals - nergens 'eigenaar' van de waarheid speelt, hij heeft deze zelfs niet in pacht. In zijn opvatting is de wereld een

Het is somber en de tijd is op

ecologisch toneel, iedereen en alles speelt zijn rol en heeft zijn deel, en alles verandert voortdurend - dat is de constante. Ik moest bij *Dwalen door het antropoceen* sterk denken aan het in 1987 verschenen *Paradiets vāgar* (in de Nederlandse vertaling *Paden naar het paradijs*) van de Zweedse kunsthistoricus Peter Cornell. Het bestaat slechts uit voetnoten bij een verloren manuscript - het paradijs zelf is als het centrum van een labyrint dat uit een volgend labyrint bestaat, of een afgrond. De gang door Cornelis voetnoten is een zwerftocht die laat zien dat de kern van de wereld, waar alles om draait, net als bij Ten Bos wolkachtig van aard is. In de dertig jaar tussen *Paden naar het paradijs* en *Dwalen in het antropoceen* heeft zich echter een donderwolk ontwikkeld, en de afgrond gaapt.

Dit maakt Ten Bos 'tegendenker' hoogst urgent. In *Water* stelde hij het 'baden' voor als gewenste houding, fluïditeit, één worden met wat rondom ons vloeit. In *Dwalen in het antropoceen* is (ver)dwalen het beeld. Ter zee, ter land, het is maar waar je opgegroeit bent zou de geofilosoof zeggen. De boodschap is in beide gevallen dezelfde: wil niet de mensheid zichzelf en haar leefwereld finaal om zeep helpen, dan is het nodig dat we 'ecologiseren'. Mensen, dieren, schimmels, bomen, niemand de baas, we vormen met zijn allen één... Wat? Laten we het 'zone' noemen. Er zit niets anders op dan ons over te geven aan dit anti-paradijs. Geen feest, het antropoceen. Duister, troosteloos? Wellicht. Dat we René ten Bos in ons midden hebben is ten minste één lichtpuntje.